

Omapäisesti laitosaltaa vastaan

Marjo Laitala

TARKASTELEN KOULUKOTIEN lähihistoriaan sijoittuvassa artikkelissani laitokseen sijoitettujen lasten ja nuorten hiljaisen vastarinnan taktiikoita. Taktiikat käsitän peitellyiksi keinoiksi ja toimintatavoiksi, joiden avulla laitospuoret ovat pyrkineet vaikuttamaan elämäänsä koulukoti-instituution vallanalaisena. Artikkelin perustuu koulukodeissa sotien jälkeen – vuosina 1945–1985 – olleiden haastatteluihin, ja niiden perusteella laitoksissa asetettiin liian tiukoiksi koettuja sääntöjä ja kontrollia vastaan sekä uhmattiin yleistä moraalikoodistoa.

Johdanto

1980-luvulla koulukodissa ollut mies kertoo heidän laitokseen luomastaan systeemistä. Hän itse nimittää toimintaa ”viestintäpoliittiseksi järjestelyiksi”, joiden avulla onnistuttiin tuottamaan kiellettyjä vapauksia, nautintoja – ja kenties tärkeimpänä – tyydytyksen tunne siitä, että oli onnistuttu selättämään suljetun laitoksen säännöt, kontrolli ja valvonta. Järjestelyjen luominen edellytti kurinalaista toimintaa, koordinaatiota ja suunnittelua. Oliko kyse poikkeuksesta vai oliko vastaavia, vaikutuksiltaan osallisille merkittäviä, hiljaiseksi vastarinnaksi katsottavia toimintatapoja muitakin? Hiljaiselle vastarinnalle kun ei ole ominaista intentionaalisuus tai refleksiivisyys, jollaiseksi yhteiskuntateoriat perinteisesti ihmisen toiminnan ajattelevat¹.

Tutkin hiljaisen vastarinnan ilmenemistä koulukotiin vuosina 1945–1985 sijoitettujen muistelukerronnassa. 2010-luvulla tehdyissä haastatteluissa² entiset laitosnuoret puhuivat paljon säännöistä, kurista ja rangaistuksista sekä siitä, kuinka ne yhdessä toistuvan päiväjärjestyksen kanssa hallitsivat elämää. He pyrkivät kuitenkin haastamaan koulukodin järjestystä, ja tätä vastaan asettumista tarkastelen hiljaisen vastarinnan taktiikoina. Ymmärtäessäni toimintatavat ja keinot taktiikoina sovellan Michel de Certeau’n ajattelua, jonka mukaan ihmiset kehittävät monenlaisia konsteja luoviessaan toisten muovaaman strategian hallitsemassa tilassa. Koulukoti-instituution strategia perustui – kuten se perustuu edelleen – sekä formaaliin hallintoon, esimerkiksi lainsäädäntöön ja ohjesääntöihin, että epävirallisiin, laitosten kulttuuriin historian kuluessa kiteytyneisiin kirjoittamattomiin sääntöihin ja muotoihin. Koulukodin strategia ohjaa käytäntöjä ja elämää laitoksissa, ja sen perustavoite on säilynyt samana läpi vuosikymmenet: kasvattaa yhteiskunnan normeja rikkoneista ”pahantapaisista” kunnan nuorisoa. Taktiikat ovat laitosnuorten keinoja selviytyä strategian vallanalaisena.³ Pyrkiessään raivaamaan oman paikkansa strategian alalla he saattavat myös huojuttaa valtasuhteita, ja oikea-aikaisen taktiikan avulla heikko voi ainakin hetkeksi ottaa voiton vahvasta⁴.

¹ Scott 1985, xvi–xvii; Gronow & Töttö 1996, 299–305.

² Haastatteluaineisto on kerätty laajemmassa, koulukotien menneisyyttä käsittelevässä tutkimuksessa (Laitala & Puuronen 2016).

³ de Certeau 2013, 73–77.

⁴ Foucault 2014, 41.

Viime aikojen tutkimus on paljastanut koulukotien ja muun lastensuojelun sijaishuollon lähihistoriasta laiminlyöntejä ja kaltoinkohtelua⁵. Väkivaltaiset ja alistavat laitoskäytännöt ovat osasy siihen, että koulukodeissa nuoret ovat ajoittain nousseet joko spontaanisti tai suunnitellummin avoimeen, jopa väkivaltaiseen, vastarintaan. Koulukodeissa on valmisteltu ja toteutettu kapinoita tai vastaavia laitosjärjestystä ja -käytäntöjä uhmaavia mielenilmauksia⁶. Näkyvien ja äänekkäiden konfliktien lisäksi haastateltavat kertoivat myös heikommin tunnistettavista vastarinnan muodoista, joihin syvennyn tässä artikkelissa. Yleensä oman tahdon vastaisesti koulukotiin sijoitetut lapset ja nuoret omaksuivat erilaisia selviytymis- ja sopeutumistapoja vetäytymisestä uhmaan ja fyysiseen väkivaltaan. Vastarinta näiden ääripäiden välissä saa kuitenkin monenlaisia muotoja ja sävyjä, ja niitä olen pyrkinyt kaivamaan esille. Ihmiset myös turvautuvat tilannekohtaisesti erilaisiin tai useampiin taktiikoihin.⁷ Yleisesti toimintamme ei ole koskaan täysin ulkoisen ympäristön tai rakenteiden determinoimaa, vaan voimme aina valita toisin⁸. Vastarinnan taktiikoiden kartoittamisen lisäksi olen tulkinnut vastarinnan motiiveja, tavoitteita ja saavutuksia aineiston asettamissa rajoissa⁹.

Johtolankoja siihen, millaista taktikointia koulukodissa mahdollisesti oli, olen saanut James C. Scottin¹⁰ arkipäivän vastarintaa (*everyday resistance*) käsittelevästä tutkimuksesta. Arjen vastarinnalle on hänen mukaansa tyypillistä toiminnan organisoimattomuus ja epämuodollisuus: se ei ole ”ulkoapäin ohjattua”, ei perustu ideologioihin eikä ylipäättään ole poliittisen järjestelmän toteutettavissa. Arkipäivän vastarinta ilmenee toimintana ja suhtautumistapoina, kuten karkuruutena, hidasteluna, valheellisena myöntyväisyytenä tai tietämättömäksi heittäytymisenä, yleisesti avoimen konfliktin välttämisenä valta- tai auktoriteet-

⁵ Ks. Laitala & Puuronen 2016; Hytönen, Malinen, Salenius, Haikari, Markkola, Kuronen & Koivisto 2016.

⁶ Laitala & Puuronen 2016, 197–198; Pernasaaren koulukodin erikoisosaston kurinpitopäiväkirjat 1965–1981 ja 1981–1989, Pernasaaren koulukodin arkisto (Pka).

⁷ Goffman 1961, 60–64.

⁸ Giddens 1984, 96–97.

⁹ Haastatelluista kaksi on lukenut artikkelini, ja he ovat hyväksyneet tulkintani. Heistä toinen oli alussa mainittujen ”viestintäpoliittisten järjestelyjen” takana.

¹⁰ Scott 1985.

tiasemassa olevien kanssa.¹¹ Käytän arkipäivän vastarinnan ja hiljaisen vastarinnan käsitteitä toistensa synonyymeinä tunnistaen kuitenkin sen, että vastarinta ei katso viikonpäivää tai vuorokaudenaikaa. Koulukodissa on rangaistu niin sunnuntain jumalanpalveluksesta pinnaamisesta, siellä nukkumisesta kuin iltahartaudessa pelleilystäkin¹².

Pyrin strategia–taktiikka-ajattelun avulla osoittamaan, että suljettuun lastensuojelulaitokseen sijoitetut nuoret olivat aktiivisia toimijoita, jotka onnistuivat ajoittain rikkomaan rajoituksiin ja kontrolliin perustuvan koulukotielämän rakenteen. Koulukotioppilaiden hiljaista vastarintaa voidaan myös tarkastella omapäisyytenä Alf Lüdtken tarkoittamassa merkityksessä. Omapäisyys (*Eigensinn*) on luovaa ajattelua, toimintaa ja kykyä antaa valtasuhteille omia, uusia merkityksiä. Tästä näkökulmasta vastarinta ei näyttäydy vain tottelemattomuutena, niskurointina tai järjestelmän tunnepitoisena vastustamisena.¹³ Omapäisyyden rinnalla voidaan puhua ”sinnikkydestä” viitaten sillä tässä yhteydessä ennen kaikkea ihmisen tahtoon ja kykyihin vastustaa epäoikeudenmukaisina ja kohtuuttomina pitämiään käytäntöjä.

Laitoskulttuuri tuli tienhaaraan 1980-luvun alussa. Yksityisen Pohjolakodin (ent. Pohjolan Poikakoti) johto totesi vuonna 1985, että koulukoti oli yleisesti tilanteessa, ”jossa se joutuu luotaamaan hyvinkin syvällisesti omaa olemustaan”¹⁴. Koulukodin strategiaa hallitsivat perintönä kulkeneet ankarat laituskäytännöt, ei niinkään ihmiskasvoisempaan kasvatukseen kehottava lastensuojelun politiikkaohjaus¹⁵. Käytäntöjen ytimessä olivat joukkokasvatusta palvelevat paikka- ja tilajärjestelyt, ajan tarkka rytmittäminen, kontrolli, kuri ja aikuisen kyseenalaistamaton auktoriteetti¹⁶, mutta nyt menneestä tahdottiin eroon. Kustodiaalinen koulukodin strategia oli tehnyt niistä Erving Goffmanin kuvailemia totaalisia laitoksia. Totaaliset laitokset eristettiin muureilla, aidoilla tai muiden järjestelyjen avulla muusta yhteiskunnasta ja sekä pääsyä niihin sisään että niistä ulos rajoitetaan tai valvotaan. Asukkaiden koko elämä on laitoksessa, ja kaikki tekevät

¹¹ Scott 1985, xvi–xvii, 29–33.

¹² Elämäkerralliset tiedot oppilaista I:25, Pohjolan Poikakodin arkisto (PPa).

¹³ Lüdtker 1995, 313–314.

¹⁴ Rissanen & Saloranta 1985, 26–27.

¹⁵ Ks. Hytönen ym. 2016, 167.

¹⁶ Vrt. Foucault 2014, 204–210.

suunnilleen samoja asioita samaan aikaan yhden auktoriteetin alaisuudessa. Työntekijöiden tehtävä on ohjaamisen (koulukodeissa kasvatuksen ja hoidon) sijaan lähinnä silmälläpito.¹⁷ Osa totaalisen laitoksen piirteistä on pitänyt pintansa tähän päivään asti¹⁸.

Artikkelissa kuullaan kymmentä koulukodissa eri vuosikymmenillä ollutta henkilöä¹⁹. Haastatelluista yhdeksän oli ollut samassa koulukodissa ja heistä kaksi kahdessa tai useammassa koulukodissa. Käytännöt eri koulukodeissa olivat tarkastellulla ajanjaksolla pitkälti samoja, joten tässä yhteydessä on perusteltua puhua pelkästään koulukodista laitosten nimiä mainitsematta. Analyysi perustuu litteroitujen haastattelujen lähilukuun²⁰. Luentaa on ohjannut ajatus, jonka mukaan hiljaisella vastarinnalla on aika, paikka ja historia, se kertoo toimijoista ja heidän välisistä valtasuhteista ja vastarinta järjestäytyy jonkinlaisiksi tunnistettaviksi tai tulkittaviksi muodoiksi²¹. Olen etsinyt haastattelupuheesta ilmauksia, joissa asetutaan ”vastakarvaan” joko suhteessa toisiin ihmisiin, laitoksen toimintaan tai arkea sääteleviin kirjoitettuihin tai kirjoittamattomiin sääntöihin. Olen täydentänyt muistitietoa Järvilinnan vastaanottokodin ja Pernasaaren koulukodin arkistoaineistoilla, erityisesti niiden 1940–1980-lukujen kurinpitopäiväkirjoilla²².

Luvattomilla retkillä

Koulukodin strategian syntysanat lausuttiin vuoden 1889 rikoslaisissa. Sen mukaan rikoksen tehneet alaikäiset määrättiin kasvatuslaitoksessa

¹⁷ Goffman 1961, 6–7.

¹⁸ Osa koulukodeista toimii edelleen samassa paikassa kuin mihin ne aikoinaan perustettiin, ja monet kontrollin ja valvonnan keinot, esimerkiksi liikkumisen rajoittaminen tai omaisuuden takavarikointi ja tarkistus, ovat muuttuneet vain vähän (ks. esim. L 417/2007, 11 luku).

¹⁹ Haastateltavien anonymisointi ja merkintä: Kirjain tarkoittaa sukupuolta. Perässä olevan numerosarjan ensimmäiset kaksi numeroa ilmaisevat vuosikymmenen, jolloin henkilö on ollut koulukodissa, ja jälkimmäiset numerot kertovat, missä maakunnassa hän on syntynyt. Esimerkiksi merkintä M5505 tarkoittaa, että haastateltava on mies, hän on ollut koulukodissa vuonna 1955 ja syntynyt Pohjois-Karjalassa.

²⁰ Pöytä 2015.

²¹ Ks. Johansson & Vinthagen 2014, 2–3.

²² Järvilinnan vastaanottokodin arkisto (Jva); Pernasaaren koulukodin arkisto (Pka); Pohjolan Poikakodin arkisto (PPa)

kasvatettaviksi tai kuritettaviksi.²³ Lain tarkoittamia kasvatuslaitoksia ryhdyttiin rakentamaan saman vuosituhatluppuksen lopussa, ja 1940-luvun puolivälin tienoilla, kun laitokset virallisesti nimettiin koulukodeiksi, valtio omisti yksitoista laitosta, kunnallisia koulukoteja oli kahdeksan ja yksityisiä viisi²⁴. Kaikki kunnalliset koulukodit sekä osa muista laitoksista oli lakkautettu 1980-luvulle tultaessa. Nykyisin koulukoteja on seitsemän, joista kaksi on yksityisiä.²⁵

Kasvatustaitokset olivat alusta lähtien niin rikosoikeudellisia normeja kuin moraaliseäntöjä rikkoneiden lasten ja nuorten sijoituspaikkoja. Ensimmäisen lastensuojelulain (1936) mukaan huostaanotetun lapsen koulukotisijoituksen tuli perustua lain ns. suojelukasvatustyykälään eli rikolliseen tekoon, irtolaisuuteen²⁶, kerjäämiseen tai juopumukseen²⁷. Käytännössä todellinen tai ainakin merkittävä syy sijoituksen taustalla olivat ongelmat koulussa tai koulunkäynnin laiminlyönti. Koulukotisijoituksen perusteet ovat pysyneet jokseenkin samoina näihin päiviin saakka²⁸, mutta suomalaisen yhteiskunnan ja elämäntapojen muutos sekä elintason nousu ovat vaikuttaneet niiden sisältöihin. Kun sodan jälkeisinä vuosikymmeninä varastettiin makeisia kaupasta ja potkukelkkoja niiden pihalta, hyvinvointi-Suomessa varastettiin autoja; kun aiemmin oli saatettu kylänraitilla maistaa viinaa kerran tai kaksi, 1970-luvulla koulukotiin tultiin monesti pitkään ja runsaana jatkuneen alkoholikäytön takia. Jonkin verran alkoi myös ilmaantua merkkejä mietojen huumeiden käytöstä. Aiemmin lähes yksinomaan köyhistä ja vähänkoulutetuista perheistä lähtöisin olevat nuoret jakoivat yhä useammin koulukodin arkea parempien piirien jalkeläisten kanssa.

Vuosituhatluppuksen alussa koulukodin strategiaa paalutti rikoslain lisäksi vuoden 1905 suojelukasvatustokomitea. Pahantapaisten suojelukasvatusta pohtinut komitea korosti näiden tarvitsevan ”reipasta

²³ L 39/1889, 3. luku, 1§.

²⁴ KM 1946:1, 9.

²⁵ Valtion koulukotien toimintakertomus 1988; Valtion koulukodit 2018.

²⁶ Tuolloin voimassa olleen irtolaislain mukaan irtolainen oli henkilö, joka oli omaa syytään työtön ja vietti kuljeksivaa ja siveetöntä elämää. Irtolaislaki ei pitänyt alle 18-vuotiaista irtolaisena, mutta lastensuojelulaissa samat käyttäytymismuodot nimettiin viranomaisten toimenpiteitä vaativiksi. (Ks. Hirvonen 2013, 25; 51/1936, 8 §.)

²⁷ L 51/1936, 8,2 §.

²⁸ L 417/2007, 40 §.

maalaiselämää kaupunkien viettelysten ulkopuolella²⁹. Tähän perustuu monien laitosten syrjäinen sijainti. Pitkät etäisyydet ovat itsessään lannistaneet esimerkiksi monet karkausaikeet, mutta sijainnin kaukana ”houkutuksista” voi ajatella toimineen myös päinvastoin: se saattoi pikemminkin lietsoa karkaushaluja tai muuta vastarintaa. Karkaaminen oli yleisin rangaistuksen syy koulukodeissa³⁰. Raja suoraan konfliktiin pyrkivät ja näkyvän väkivaltaiset vastarinnan muodot tarkasteluni ulkopuolelle, minkä vuoksi en käsittele karkaamisia. Katson niiden edustavan pikemminkin järjestelmän avointa uhmaamista kuin hiljaista vastarintaa³¹.

Suljetun laitoksen, kuten koulukodin, luonteeseen kuuluu, että siellä asuvat eivät pääse ulkopuolelle ilman lupaa tai valvontaa. Tätä käytäntöä vastustettiin laitoksen aluerajoja koettelemalla. Ainakin toistuvista rajanylityksistä rangaistiin yleensä jollakin tavalla, mikäli jäi kiinni. Kuritus laitoksissa kiellettiin vuonna 1965³². Siihen asti vitsarangaistus oli tavallinen seuraamus rikkomuksista. Runsaasti kiellettyjä retkiä jäi kuitenkin huomaamatta ja rankaisematta. 1950-luvulla koulukodissa ollut mies kertoi, kuinka laitokseen sijoitettiin romaniveljekset ja heidän kauttaan sekä hän että muutamat muut valitut pääsivät nauttimaan luvattomista vapauksista.

Ja niitten sukulaiset kävi. Vanhemmat tietysti. Mentiin aina sinne, olisko kilometrin matka vai mikä, ja siellä ... oli mustalaisleiri. Ja ai että niillä oli hyvät sapuskat.³³

Kontrolli oli siis koulukodin strategian keskeinen elementti, mutta varsinkin sodan jälkeisinä vuosikymmeninä myös sen heikko kohta. Laitospoikien vastarinnan taktikat hakivat liittolaisen juuri strategian haavoittuvista kohdista.³⁴ Laitosalueen ulkopuolella hääääminen saattoi hyvinkin onnistua 1970-luvulle asti, sillä varsinkin poikalaitoksissa oli oppilaita moninkertaisesti suhteessa henkilökunnan määrään. Aukotonta tai edes tiukkaa valvontaa oli mahdoton järjestää, ja rangais-

²⁹ KM 1905:9a, 165.

³⁰ Järvilinnan vastaanottokodin rangaistuspäiväkirja 1945–1967, Jva; Pernasaaren erikoisosaston kurinpitopäiväkirja 1966–1989, Pka.

³¹ Vrt. Scott 1985, 32.

³² Sosiaaliministeriön kiertokirje 33853/976/65.

³³ M5505.

³⁴ Ks. de Certeau 2013, 75.

tukset pelotteena eivät pureet jokaiseen. Koulukodissa asioita tehtiin yleensä ryhmissä ja aina samoina tiettyinä aikoina, joten pääluku oli helppo tarkistaa monta kertaa päivässä. ”(N)ojattiin siinä [ruokalan] katoksen alla jokainen [kotikunta³⁵], siinä laskettiin sitten että porukka on tallella, ettei kukaan oo karannu”³⁶.

Fyysistä tilaa koskevien rajoitusten lisäksi koulukodissa säädeltiin ajankäyttöä, ja elämää laitoksessa rytmittikin pitkään työnteko. Vielä 1950-luvulla poikalaitoksissa saatettiin harjaantua esimerkiksi suutarin tai räätälin ammatteihin, mutta enimmäkseen oltiin laitoksen maatilalla pelto-, navetta- tai sikalatöissä, puutarhassa tai puu- tai metalliverstaalla. Koulussa ja työssä oppilaita sai pitää iästä riippuen 6–8 tuntia päivässä, mutta haastateltavien mukaan työtunteja ei läheskään aina laskettu ja töitä tehtiin koulunkäynnin kustannuksella. Työ oli koulukodin strategian keskeinen kasvatusväline, mutta perustuessaan pakkoon se oli altis vastustukselle. Monet iäkkäämmistä haastatelluista kirosivat työnteon raadannaksi, mutta ilmeisesti työstä ei kovin yleisesti pinnattu tai avoimesti purnattu. Monet varsinkin maaseudulta tulleet olivat tottuneet kovaan työntekoon jo kotonaan.

1960-luvulla koulukodissa useita vuosia ollut mies kertoi aluksi joutuneensa varsin usein putkaan ”toikkaroinnista” laitosrajojen ulkopuolella, mutta ennen pitkää siitä, kun ei enää ”töihin huvittanu lähteä”. Oppositioasemaan päätymisessä oli kyse siitä, että hän oli joutunut koulukotiin hyvin nuorena, jo kuusivuotiaana, ja laitosaika venyi vuosiksi ja rangaistuksia kertyi hänen mukaansa toinen toistaan mitättömimmistä syistä. Usean pojan jakamassa ”putkassa” eli eristyksessä sai olla omassa rauhassa ja viettää aikaa lueskellen tai lautapelejä pelaten.³⁷ Sanktiot rikkeistä eivät siis aina olleet epämieluisia, ja sääntöjä rikottiin myös seurauksista täysin tietoisina ja tahallaan. ”Ainakin navettavuoroista saattoi saada vapaata, kun oli putkassa”, eräs haastatelluista kertoi³⁸. Tiedetään, että jotkut nuoret saattoivat suorastaan tehtailla rikoksia koulukotiaikanaan, jotta pääsisivät vankilaan. Vankilatuomion pituuden tiesi sinne joutuessaan; koulukotisijoituksen keston määritte-

³⁵ Poikaryhmien asuntoloista käytettiin usein nimitystä kotikunta.

³⁶ M7510.

³⁷ M6506.

³⁸ M6511.

li laitoksen johtaja nuoren käyttäytymisen perusteella. Toisaalta sääntöjen rikkomisella ja rötösten tekemisellä pystyi pitkittämään koulukotiaikaa, mikäli elämä laitoksen ulkopuolella tuntui liian haastavalta. Goffman nimittää ilmiötä ”risaamiseksi”.³⁹ Voidaan puhua myös laitostumisesta eli tilanteesta, jossa päiväjärjestys alkaa hallita ihmistä eikä hän enää kaipaa elämää laitoksen ulkopuolella.

Laitosten rangaistuspöytäkirjoissa eri vuosikymmeniltä on jonkin verran merkintöjä työstä kieltäytymisestä, välttelystä tai huonosta jäljestä. Esimerkiksi laiskottelusta, pinnaamisesta tai työn jarruttamisesta päätyi putkaan yleensä yhdeksi, joskus neljäksi vuorokaudeksi⁴⁰. Eristyksen enimmäiskesto perustui valtion koulukotien ohjesääntöön, johon myös yksityisissä ja kunnallisissa koulukodeissa nojattiin⁴¹. Vuoden 1983 lastensuojelulaki lyhensi eristyksen keston vuorokauteen⁴². Samoihin aikoihin työstä kieltäytyminen tai sen huonosti tekeminen menetti merkityksensä hiljaisen vastarinnan taktiikkana työpakosta luopumisen myötä. Koulukodeissa oli vielä 1980-luvulla työtoimintaa, mutta tehtävät esimerkiksi hevostallilla eivät aina kaupunkilaispoikia innostaneet. ”*Mua helpotti kun mä asuin kylällä*”, kertoi perhekodissa maatalousmiljöön ulkopuolella asunut mies. ”*Me päästiin sillä sluivamaan kaikki kylän jätkät että taksi lähtee, tsau*”⁴³.

Perhekoti oli uudistus, joka nakersi paikkaa ja tilaa säätelevää koulukodin strategiaa ja rikkoi totaalisen laitoksen rakennetta. Malli koulukodista perhekotien verkostona sai alkunsa Pohjolakodista Muhokselta 1970-luvulla ja yleistyi vähitellen myös muissa laitoksissa. Perinteisissä asuntoloissa oli muutama huoneeseen sijoitettu kymmeniä oppilaita, kun taas perhekodissa asui perhekotivanhempien kanssa puolenkymmentä oppilasta. Kun työpakkoa ei enää ollut, vapaa-aika lisääntyi, ja perhekodissa asuminen omalta osaltaan lisäsi vapautta ja kasvatti nuoren omaa tilaa, mutta toisaalta se toi valvonnan ja kontrollin aiempaa

³⁹ Goffman 1961, 53–54. Goffmanin *Asylums* on käännetty suomeksi vuonna 1969 nimellä *Minuuden riistäjät. Tutkielma totaalisista laitoksista* (suom. A. Tarkka). Siinä Goffmanin alkuperäinen ilmaus ”messing up” on käännetty ”risaamiseksi”.

⁴⁰ Pernasaaren koulukodin erikoisosaston kurinpitopäiväkirjat 1965–1981 ja 1981–1989, Pka.

⁴¹ Valtion kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen ohjesäännöt 1924, 44 §, Valtion koulukotien ohjesääntö 1960, 41 §.

⁴² L 683/1983, 31 §.

⁴³ M8517.

lähemmäs. Perhekotien käytännöissä vapauksien suhteen oli kuitenkin eroja, ja pojat käyttivät luottamusta siekailematta hyväkseen luvattomille retkille päästäkseen. ”*Oisko ne [perhekotivanhemmat] ollu vähä pihalla joistakin asioista. Kyllähän kundit kävi jotkut vetään ihan kunnan kännit siinä kylällä ja eikä siitä kukaan tienny mitään.*”⁴⁴

Vallanalaisuutta ja vastakkainasettelua

Koulukodissa oppilaiden sosiaalinen asema rakentui suhteessa kasvatushenkilöstöön, johtajaan ja laitoksessa asuviin muihin nuoriin. Koulukoti ei ole koskaan ollut erityisen haluttu tai hyvin palkattu työpaikka, ja jokapäiväisestä kasvatustyöstä vastuussa olevien työntekijöiden koulutustausta oli pitkään puutteellinen. Sotien jälkeen töitä ohjasivat ja vapaa-aikaa valvoivat maatalous- ja metallialojen ammattimiehet sekä tallimestarit ja karjanhoitajat. Poikalaitoksissa heitä nimitettiin katsastajiksi, tyttölaitoksissa hoitajiksi. Sittemmin kasvatus- ja ohjaustyöstä vastanneiden nimikkeeksi vakiintui ohjaaja. Vuoden 1958 koulukotikomitea linjasi, että ohjaajilla tulisi olla nuorisonohjaajan tutkinto yhteiskunnallisesta korkeakoulusta, mutta odotusten toteutumista on saatu odottaa näihin päiviin asti. Ohjaajien koulutustausta on vankestunut hyvin hitaasti.

Laitoksen ohjaajat ovat aina olleet nuorten keskeinen aikuiskontakti koulukodissa. Haastatellut ottivat yleensä puheeksi jonkun tietyn, nimenomaan käytännön kasvatus- ja ohjaustyötä tehneen työntekijän – joko hyvässä tai pahassa. Kertomuksista välittyy dikotomia, joka kätkee alleen sen, että huomattava osa henkilökuntaan kuuluvista on oletettavasti ollut sellaisia, jotka neutraaliuttaan tai ”tavallisuuttaan” eivät ole jääneet mieleen. Kuitenkin tiedetään, että koulukodeissa sekä muussa lastensuojelun sijaishuollossa on esiintynyt kaltoinkohtelua ja väkivaltaa. 1970-luvulla koulukodissa ollut mies kertoi joutuneensa useita kertoja saman ohjaajan väärinkäytösten ja pahoinpitelyn kohteeksi. Hänelle alistuminen laitoksen sääntöihin ja käytäntöihin oli vaikeaa. ”Aina kaikkia sääntöjä vastaan” vaikka ”hampaat irvessä”, mutta konkreettisia vastarinnan keinoja hänellä ei juuri ollut.⁴⁵ Jäljelle

⁴⁴ M8517.

⁴⁵ M7504.

jäikin lähinnä olojen sietäminen ja hiljaa mielessä jurnuttaminen. Hän kuvaa ahdinkoaan, josta välittyy vaihtoehdottomuus:

Kun sitähan on lainsuojaton, jos mä olisin pystynyt, mä olisin karannut ja mennyt poliisiasemalle sanomaan, että mua hakataan. Mut ne ois nauranu, sanonut että kuules jätkä, nyt sä saat vielä kahta kauheammin, mitäs karkasit. Niin, mitäs teit että jouduit sinne. Oma vika. Nyt saat kärsiä. Et näinhän se on se asia. Mihinkään ei pystynyt menemään.⁴⁶

Tässä tarkastellulla ajanjaksolla yleinen ajattelu koulukotiin tai mihiin tahansa muuhun pakkolaitokseen sijoitetun henkilön vallanalaisuudesta tuki koulukodin strategiaa. Vallanalaisuus tai sen sisarkäsite laitosvalta olivat saksalaisesta hallinto-oikeudesta peräisin olevia käsittekonstruktioita. Suomessa niiden käyttö ei ollut niinkään oikeudellista, vaan ne pikemminkin kuvasivat vallitsevaa tilannetta. Ihmisen perusoikeudet, kuten omaisuuden ja henkilökohtaisen vapauden suoja, päättyivät laitoksen porteille. Sisäpuolella henkilö asetui erityiseen vallanalaisuussuhteeseen, eräänlaiseen valtion sisätilaan, jossa yksityisen subjektin toimintavapautta suojaavat perusoikeudet menettivät voimansa.⁴⁷ Sama asia ilmaistiin vanhassa kasvatustieteiden ohjesäännössä: ”(L)aitoksen oppilaat ovat hänen [johtajan tai johtajattaren] isäntävaltansa alaisia”⁴⁸. Kun johtaja jotakin velvoitti tai määräsi rangaistuksen, asiassa ei ollut valitusoikeutta.

Johtajan vahva asema ilmaistiin myös silloisessa lastensuojelulaissa. Vuodet 1937–1983 voimassa ollut laki siirsi huostaanotettujen lasten huoltajuuden huoltolautakunnalle, ja sijoitus koulukotiin siirsi sen lautakunnalta laitoksen johtajalle.⁴⁹ Koulukotien johtajien edustamat auktoriteetti ja valta ovat kertomuksissa vahvasti läsnä. Oli pitkään itsestään selvää, että niin johtaja ja hänen perheensä kuin myös muut henkilökunnan jäsenet asuivat laitosalueella. Vasta 1960-luvulla henkilökunta johtajia lukuun ottamatta alkoi vähitellen siirtyä asumaan laitosalueen ulkopuolelle. Haastatteluissa muisteltiin, että johtaja ”kyttäsi” tai ”vahti verhonraosta”, ja asia saattoi ärsyttää vielä vuosikymmenten jälkeen.

⁴⁶ M7504.

⁴⁷ Nieminen 2009, 12; Tuori 1990, 140–141; Merikoski 1968, 91.

⁴⁸ Valtion kasvatustieteiden ohjesäännöt 1924, 5 §.

⁴⁹ L 51/1936, 21 §.

Vanhempien miesten kertoman perusteella henkilökuntaan kuuluvien auktoriteettia haastettiin tai kyseenalaistettiin heidän aikanaan eli 1940–1950-luvuilla suhteellisen harvoin. Jälkeenpäin muisteltaessa hampaankolosta kaivettiin kuitenkin varsin paljon sellaista, mikä siellä oli odottanut pitkään ilmoille pääsyä. Päällimmäisinä mieessä monilla olivat katkeruus koulukotiin joutumisesta ja sijoituksen tuottama häpeä. Väkivaltaisia yhteydenottoja nuorten ja henkilökunnan välillä tapahtui silloin tällöin. ”*Se oli aamuruokailu ja se tuotiin tota putkasta syömään vahin kanssa, niin tota, se johtaja tuli sitä vastaan ja sano et kapteeni [pojan Sukunimi] painuu omaan selliinsä, et sinä et syö mui- ten seassa. Se otti kaks askelta eteenpäin ja löi.*”⁵⁰ Kerrottu pahoinpitely tapahtui 1960-luvulla. Henkilökunnan uhmaaminen näyttäisi aikaa myöten lisääntyneen. Hiljaisen tai heikosti havaittavan vastarinnan taktiikoiden lisäksi esiintyi avoimia uhkauksia: ”... *kirjotettiin lap- pu tai joku ettei kannata, kannattaa kattoo selkensä (...)* yks kaverikin kun iski veittellä sitä [ohjaajaa] *niin kyllähän se niin lähellä oli ettei sen elämä päättyny siihen, toivon et ois vetänny ku ois päässy vielä pienellä tuomiolla mies silloin*”⁵¹. Tilannekuvauksesta ilmenee koulukodeille leimallinen vastakkainasettelu nuorten ja aikuisten välillä. Monelle pojalle laitoksen säännöt, vapaan toiminnan esteet, kiellot ja kontrolli ruumiillistuivat henkilökunnassa. Henkilökunnan puolestaan oli oltava jossain määrin varuillaan erilaisten purkauksien varalta. Pernasaaren koulukodin johtajana useamman vuosikymmenen toiminut Ensio Kyppö on kuvannut koulukodin 1980-luvun ilmapiiriä ja asetelmaa siten, että oli pantava ”kova kovaa vasten”⁵².

1970-luvulla koulukodeissa aloitettiin kasvatuskeskustelut ja ryhdyttiin lähestymään nuoria uudella, terapeuttisella otteella. Lähestymisyhteydet saatettiin kuitenkin tyrmätä täysin. ”*Mä en ikinä keskustellu kenenkään niitten kanssa, hyvin harvoin. (...) Kyllä sitä tuli jotain ympäripyöreitä kerrottuakin mutta kyllähän sinne jäi paljon semmosta mitä en viittä kertoa. (...) Nää psykologibommakki ni mä sanoin et leiki kuule autoillas ihan ite vaan.*”⁵³ On kirjaimellisesti hiljaista vastarintaa

⁵⁰ M6501.

⁵¹ M8510.

⁵² Kyppö 1989.

⁵³ M8510.

kieltäytyä keskustelemasta. Vaikeneminen taktiikkana on heikomman ase, ja sen avulla saavutettiin voittoja. ”Ja kun mä en keskustellut niin se oli vaikeeta sille [ohjaajalle], sillä petti hermo heti”⁵⁴. Psykologisten testien tekijöitä osa nuorista pyrki vedättämään parhaansa mukaan. ”Jätkähän pisti ihan kuus-nolla niitä testejä ja sopivat keskenään et mitä sanotaan”⁵⁵. 1980-luvulla koulukodissa ollut mies pohti myös vastausta kysymykseen, millainen suhde nuorten ja laitoksessa työskentelevien välillä oli: ”Ne oli vaan töissä siellä ja, ei mitään suhdetta ollu, mä aina-kaan päässy kenenkään kanssa silleen et ois ollu minkäänlaisia välejä”⁵⁶. Vastaus kertoo luottamuspulasta nuoren ja aikuisen välillä. Epäluulon muuria on ollut vaikea rikkoa, ja vuorovaikutus jäi koulukodissa usein pinnalliseksi.

Koulukotinuoret kantavat usein kielteisistä luonnehdinnoista koostuvan leimatun identiteetin taakkaa. Sekä laitoksessa että sen ulkopuolella ”tiedetään” helposti, millaisia he ovat, eli olennaiset asiat heidän menneisyydestään ja tulevaisuudestaan on ikään kuin valmiiksi kirjoitettu.⁵⁷ Tarjottu identiteetti ei ole koskaan kelvannut sellaisenaan kaikille⁵⁸. ”Sun pitää opetella kaks elämää et sä selviät siellä, se minkä sä annat niille ja se on [Etunimi] kakkonen, ja [Etunimi] ykkösen pidät sitte vaan ittelläs, älä päästä siihen ketään, älä ketään”⁵⁹. Haastateltava kuvaa, kuinka hän laitoksessa saattoi yksityisesti olla oma itsensä mutta sosiaalisissa tilanteissa puki ”naamion” todellista minäänsä suojatakseen. Kun koulukotinuorta määritellään ulkopuolelta, rajoitetaan samalla hänen mahdollisuuksiaan valita itse ryhmä johon samaistua. Ihmisen identiteetin rakentumista säätelee aina se, miten muut hänet näkevät, mutta koulukotinuorille ulkopuolelta annetun identiteetin kyseenalaistaminen voi olla erityisen vaikeaa heidän asemansa haavoittuvuuden takia⁶⁰.

Haastatellut kertoivat, että kuten vankiloissa myös koulukodissa nuorten välillä vallitsi keskinäinen hierarkia. Pennalismi ja nuorten vä-

⁵⁴ M8510.

⁵⁵ M8517.

⁵⁶ M8517.

⁵⁷ Juhila 2004, 24–26.

⁵⁸ Ks. Laitala 2016.

⁵⁹ M8510.

⁶⁰ Sen 2009.

linen väkivalta on ollut aina tiedossa, mutta sitä ei ole haluttu tai osattu kitkeä⁶¹. Johtajien – ”kingien” – suojeluksessa nuori saattoi välttyä kiusaamiselta, simputukselta tai hakkaamiselta. ”Mulla oli se että mä olin sen [Sukunimi Etunimi] kans, se oli mukava jätkä ja sen ympärille tuli tietysti joku oma porukansa. (...) Niin mä sain olla rauhassa sen takia.”⁶² Joskus hierarkioiden luominen oli täysin tietoista ja tavoitteellista toimintaa. ”Viestintäpoliittisissa järjestelyissä” oli kyse tästä:

*Piti luoda sinne semmonen portaikko sinne alemmaksi, nää niisanotut juoksupojat, jotka pärjää ja jotka on tyytyväisiä kun niillä on tupakkaa ja jos niiltä loppuu jotain ni sä pystyt niille sitä tarjoon. Et jos ne haluaa elokuviin, niin ei mennä ite, jätetään niille joku paikka et ne pääsee sinne. [Nimi] käytin lähettinä monesti, kaikki piti sitä vaan ihan umpityhmänä, pidin sitä lähettinä semmosissa ihan tietyissä asioissa, varsinkin kun piti viedä väärää tietoa niin mä pistin sen asialle, hämmentään jotain, niin se oli hyvä semmoseen hommaan.*⁶³

Juonittelu ja heikommassa asemassa olevien höynäyttäminen tähtäsivät ensisijaisesti postin lähettämiseen ja vastaanottamiseen ohi henkilökunnan valvonnan: ”...sittehan se helpottu kun kanavat aukes et posti tulikin kylälle (...) ne noudettiin sitten asemalta puupinojen välistä”. Kielletyn toiminnan rinkiin valjastettiin myös potentiaaliset ”vasikat”, joille viritettiin ansa: ”Semmosetkin ketkä epäiltiin et aina kärehtää tai polttaa tai pää ei kestä hakkaamista tai putkaa (...) ne lahjottiin koska sehän oli paras konsti, sotkee ne mukaan, antaa niille jotain sitä kiellettyä.”⁶⁴ Suunnitelmallisen ja järjestelmällisen vastarinnan perimmäinen tavoite oli junailla työ- tai opiskelupaikka, joka takasi pääsyn pois koulukodista. Voidaan puhua laitoksen epävirallisesta kulttuurista tai nimittää sitä kuten Goffman ”epäsuoraksi puskurijärjestelmäksi”. Siinä ei ole kyse suoranaisesta henkilökunnan uhmaamisesta, vaan käytännöistä, joiden avulla nuoret pääsevät käsiksi kiellettyihin asioihin tai sallittuihin asioihin kielletyin keinoin. Nämä vastarinnan taktiikat tunnetaan paremmin esimerkiksi nimellä ”juoniminen”, ”kusetaminen” ja ”vasikoiminen”. Puskurijärjestelmä on Goffmanin mukaan to-

⁶¹ Helasvuo 1954.

⁶² M7510.

⁶³ M8510.

⁶⁴ M8510.

taalisessa laitoksessa asuvalle tärkeä todiste siitä, että hän on yhä oma herransa ja pystyy jotenkin säätelemään ympäristöään. Asukkaiden hierarkiajärjestelmä syntyy epäsuoran puskurijärjestelmän pohjalta.⁶⁵

Aina on kuitenkin ollut heitä, jotka eivät mukaudu keskinäiseen laitoshierarkiaan tai vahvemman valtaan. ”*Isommat pojat, jotka koettiin pitää, omaa kuria ja alistaa, mutta tota, mä olin enemmän sellasessa urheiluporukassa, että ne ei tavallaan uskaltaneet siihen porukkaan kajo- ta*”, kertoi 1960-luvulla koulukodissa ollut mies⁶⁶. Urheilu kasvatti fyysisiä voimia ja taitoja, jotka suojasivat väkivallalta. Yleisiä tapoja välttää hierarkiaa ovat myös välttely, pakoilu tai vetäytyminen. Koulukodissa 1980-luvulla ollut nainen kertoi, että ”(e)n mä kyllä muista et mä olisin tehnyt sillä tavalla kun hän [johtajatyttö] sanoo, et mä olin sillee aika paljon omissani siinä. Tein pihalla, pihalla olin aika paljon. Muistan sen kun sitä nurmikkoakin rakennettiin siinä.”⁶⁷ Osallistuminen laitoksen järjestämään toimintaan voi joskus olla taiteilua kahden huonon vaihtoehdon välillä. Jos asettuu poikkitelein, joutuu helposti henkilökunnan huomion kohteeksi, jos taas osallistuu liian aktiivisesti, saattaa herättää epäluuloja muissa nuorissa.

Luvallisia kontakteja koulukodin ulkopuolelle oli niukasti. Vieraita laitoksissa kävi harvoin, ja ennen 1980-lukua kotilomia oli vähän tai ei lainkaan. Sijoituksissa suosittiin mahdollisimman pitkiä matkoja koulukodin ja kodin välillä, sillä kontakteja aiempiin ystävä- ja kaveriporukoihin pidettiin yleensä haitallisina. Vuorovaikutus omanikäisiin kutistui laitoksen sisälle, kun kanssakäymistä koulukodin ja paikallisen nuorison välillä ei juuri ollut. Perhekodeissa asuneilla nuorilla oli mahdollisuuksia enemmän kuin aiemmilla koulukotisukupolvilla tai laitosmaisemmissa oloissa asuneilla. Jos oli käyttäytynyt hyvin, pääsi kuntakeskukseen elokuviin tai diskoon. ”*Ennen diskoon lähtöä meidän silmät tarkistettiin, kuinka paljon meikkiä on. Mä muistan aina sen kun [Nimi] joutu ottaa meikit raukka pois moneen kertaan kun sillä oli niin vahvat meikit.*”⁶⁸ Diskoon tai elokuvaan pääsy saattoi myös avata tilaisuuden luvattomille seurustelusuhteille. Postit olivat halkopinojen

⁶⁵ Goffman 1961, 54–55.

⁶⁶ M6501.

⁶⁷ N8501.

⁶⁸ N8501.

välissä lähinnä sen ansiosta, että ”mää iskin [kuntakeskuksesta] semmoisen tytön, minkä kautta mä sitte niinku viestittelin tänne etelään ja joka toimitti mun postin (...) riiasin sitä tyttöä niin kauan että mä sain, joka jätkä sai lähetettyjä postinsa varsinkin silloin keväällä, ammattikouluihin hakemuksii ja tollai”⁶⁹.

Joissain koulukodeissa nuoret kulkivat laitokselta saaduissa vaatteissa vielä 1980-luvulla. Heidät oli helppo tunnistaa katukuvassa, joten useimmat pyrkivät mahdollisuuksiensa mukaan eroon laitokseen liitettävistä ulkoisista tunnusmerkeistä. Hankittiin nahkarotsi, värjättiin hiukset, aikakaudesta riippuen joko leikattiin tai kasvatettiin niitä – ylipäätään pyrittiin näyttämään muulta kuin koulukotinuorelta. On vaikea tulkita, pyrittiinkö pukeutumisella ja muilla ulkonäkötekijöillä vastustamaan laitoksen konventioita vai oliko kyse vain aika-kauden nuorisokulttuurista. Vastarintaan viittaisi kuitenkin se, että esimerkiksi hiusten värjääminen saattoi näyttäytyä henkilökunnalle kapinointina, ja asiasta on taitettu peistä lastensuojelulaitoksissa vielä nykyisinkin⁷⁰. Samoin on tatuointien laita. Niitä on tehtailtu läpi vuosikymmenten niin vankiloissa kuin koulukodeissakin, ja ainakin jälkimmäisten henkilökunnassa ne herättivät närää. Eräs miehistä kertoi, että saunareissulla aina ”syynättiin”, ovatko tatuoinnit lisääntyneet⁷¹.

Hiljainen vastarinta ei ollut pelkästään sijoitettujen nuorten ase. Eri vuosikymmeniltä kerrotaan tapauksista, joissa erityisesti laitoksessa työskennelleet naiset katsoivat luvattomuuksia, joskus jopa karkaamisia, läpi sormien. 1950-luvulla aamuyöstä omilta reissuiltaan koulukotiin palannut porukka huomasi asuntolan ikkunan jätetyn auki. ”Se sanoi se nainen meille, että ei hän puhu kellekään tästä tai ei puhuta kellekään, että te ootte vaan eksyneet mettään”. Haastateltava kuvaili kotikunnassa arjen sujumisesta vastannutta naista ”ihanaksi ihmiseksi”, eikä yksistään siitä syystä, ettei tämä paljastanut karkulaisia.⁷² Kertomusten perusteella jotkut työntekijöistäkin asettuivat kaikessa hiljaisuudessa laitoksen sääntöjä vastaan.

⁶⁹ M8510.

⁷⁰ Elämäkerralliset tiedot oppilaista, PPa; Eduskunnan oikeusasiamiehen tarkastuspöytäkirjat 2010–2015.

⁷¹ M8510.

⁷² M5506.

Vastarinnan tekemiset

Koulukodin strategia näyttäisi osaksi epäonnistuneen käytännön toteutuksessa. Nuorten vastaan asettumisen tekniikoissa oli paljon yleisesti epätoivottuja toiminta- tai asennoitumistapoja. Haastatellut kertoivat muun muassa juonittelusta, hidastelusta, vedätyksestä, huijauksesta, viivytystä, jäynästä, härnäyksestä ja pilkasta, tihutöistä, varastelusta ja päihteiden käytöstä. Tarkastelen näitä vastarinnan tekemisen tapoja siihen nähden, mitä niillä on vastustettu. Pääasialliset vastakarvaan asettumisen kohteet näyttäisivät olleen laitoksen säännöt ja yleiset käyttäytymissäännöt tai moraalikäsitukset.

Koulukotien strategia manifestoitui ohjesäännöissä, mutta se, miten tuli käyttäytyä ja mitä sai tehdä ja mitä ei, määriteltiin viime kädessä paikallisesti. Lisäksi aina on ollut joitain sääntöjä, jotka ovat olleet jo yksistään sijoitettujen iän perusteella niin itsestään selvästi kiellettyjä, että niitä ei ole kirjoitetuissa säännöissä nimenomaisesti mainittu. Yksi sellainen on päihteiden käyttö.

Mä salakuljetin, kun mä olin pajalla töissä, niin mä sain sieltä näitä maalinohenteita ja tällaisia. Näähän halus hirveästi. Moni kysyi, voiks sä tuoda heille, kun sä oot siellä. Mä sit toin niitä sitten monellekin. Ja äijät imppas siellä ja ne oli ihan pihalla. (...) En koskaan narahtanut. Mä sain aina vietyä ne. Eikä mua sitten poltettu. Kukaan ei yrittänyt vasikoida mua.⁷³

Tässä kuvataan oppimista 1970-luvulla, mutta haastateltavien mukaan koulukodissa haisteltiin kumiliimaa, tinneriä ja muita teknisiä liuottimia sekä keitettiin kiljua, tai ainakin yritettiin keittää, jo 1950-luvulla. Yleensä päihteiden käyttö oli isomman ryhmän salaisuus, joka perustui sille, että kukaan ei ”vasikoi”, tai jos käry käy, kaikki osalliset vaikenevat. 1960–70-lukujen huumeaalto⁷⁴ ei näiden haastattelujen perusteella juuri yltänyt koulukotiin, mutta 1980-luvulla jo jossain määrin. ”Kyllähän sitä joskus löytyy pusseja tai ovat löytäneet pusseja mut se on vaan, kukaan ei tunnusta, aha ei voi tietää”⁷⁵. Oppiaustakin esiintyi edelleen. Haastateltava kertoi, että häneltä evättiin pääsy lentopallopeleihin muiden poikien kanssa ja siitä seurasi hänen hiljainen protestinsa.

⁷³ M7504.

⁷⁴ Kainulainen, Savonen & Rönkä 2017.

⁷⁵ M8517.

”...mä sanoin et mä voim siivota urheilusalin ja kun jäin yksin kaadoin to-lua muovikassiin ja vetelin siitä pääni sekasin kato ja kuljeskelin siinä sen mopin kanssa. Tuli illalla vaan vartija kysymään että eiks se oo jo puhdas niin mä että vielä kerran täytyy vetää että on vimpan päälle sitten.”⁷⁶

Päihtymyksen lisäksi episodissa oli kyse juuri hiljaiselle vastarinnalle ominaisesta tekemisen tavasta, hidastelusta tai viivyttelestä⁷⁷. Suhtautumisessa on myös havaittavissa ylimielisyyttä, jopa pilkkaa.

Niin kontaktit laitoksen ulkopuolisiin ihmisiin kuin yhteydet kirjeitse ja puhelimitse laitoksen ulkopuolelle olivat tiukasti valvottuja. Viestinnän kontrollointi on käytäntönä suljetun laitoksen strategian ytimessä. Koulukodin henkilökunta sai tarkistaa oppilaiden postin molempiin suuntiin ensin ohjesääntöjen mutta sittemmin myös lain perusteella. Puheluita niin ikään valvottiin, toisin sanoen nuoren soittaessa tai hänelle soitettaessa kuunneltiin vieressä. Edellisessä luvussa kuvattu postiliikenteen operointi laitoksen ulkopuolelle suuntautui nimenomaan viestinnän kontrollointia vastaan, mutta lisäksi sen toteutuksessa oli jokseenkin ilkamoiva sävy.

Koulukodista käytiin varkaissa milloin missäkin. Haastattelujen perusteella kyse ei ole ollut siitä, etteivätkö nuoret olisi erottaneet oikeaa ja väärää, vaikka laitosmaailmaa erityisesti 1940–50-luvuilla hallinneet psykopaattipuheet saattavat tällaiseenkin viitata⁷⁸. Sodan jälkeinen pula-aika kosketti luonnollisesti myös koulukoteja esimerkiksi elintarvikesäännöstelyn muodossa, vaikka laitokset olivat maataloustuotanton-sa ansiosta pitkälle omavaraisia. Monien nyt jo ikääntyneiden miesten muistot luvattomista teoista liittyivät juuri ruokaan. Saatettiin käydä metsässä tai rannoilla paistamassa ohukaisia tai perunoita sekä herkuttella vaalealla leivällä tai muilla varastetuilla ruuilla. Varkaisia käytiin niin lähiseudun kaupoissa kuin laitoksessakin. 1940-luvun lopussa koulukotiin joutunut mies kertoi, kuinka he salassa sahasivat koulukodin ruoka-aitan kattoon reiän, laskivat yön pimeydessä sinne köyden ja herkuttelivat poikien kesken hedelmä- ja lihasäilykkeillä, joita ei laitoksen ruokapöydässä nähty⁷⁹. Kertomuksesta huokuu toisaalta tyydytys

⁷⁶ M8510.

⁷⁷ Scott 1985, xvi–xvii.

⁷⁸ Esim. Saari 1952.

⁷⁹ M5506.

omasta oveluudesta, toisaalta närkästys siitä, että parhaat antimet oli pimitetty pojilta. Varastaminen sai oikeutuksensa epäoikeudenmukaisuuden kokemuksesta, jolle näyttäisi olleen jonkin verran myös katetta. Heti sotien jälkeen julkisuudessa esitettiin epäilyjä, että laitoksissa olisi käytetty väärin oppilaiden elintarvikekortteja. Sosiaaliministeriön edustaja myönsi epäilyt oikeiksi, mutta arveli, että kyse oli harvinaisista ”harhatapauksista”.⁸⁰

Koulukotien yhteydessä oli yleensä paitsi maatila usein myös puutarha. Niissä kasvatettiin vihanneksia, mutta joissain laitoksissa myytiin myös kukkia. 1950-luvulla laitoksessa ollut mies kertoi, kuinka he toverinsa kanssa piilottivat ruusuja housun lahkeeseen, ”saadaksemme itellemme rahaa”, tienestiä ohi virallisen kassavirran⁸¹. Koulukotien maatilojen rahallinen tuotto oli merkittävä, ja koska se syntyi suureksi osaksi oppilaiden työllä, oli asetelma omiaan herättämään vastarintaa myös ilkeivallan muodossa. ”*Aumat hajotettiin tahallaan, niin rahallinen tappio tulee jossain muodossa niille (...) et se on jätekamaa sen jälkeen, aiv-virtasta ei pelasteta enää*”⁸², kertoi ilkeilystä haastateltava, jonka aikana maataloustöissä ei yleensä enää edes käyty. Asukkaat käänisivät herkästi katseensa koulukotiin, jos paikkakunnalla tapahtui varkauksia tai pahantekoa. Aihettakin usein oli. Haastateltava kertoi, kuinka he kävivät joen rannassa rikkomassa tukkinippuja: ”*Ja siitä tuli hirveet sanktiot sitten. Kato kunnat joutu maksaan niitä, kato kun niitten pahantekijät oli täällä pahanteossa. (...) Eihän ne kiinni meitä saanut, mutta sillai tiesi että poikkakodin poikia.*”⁸³

Tihutyöllä haluttiin aiheuttaa vahinkoja, jotta joku joutuisi maksamaan. Ajatus maksamisesta saa tässä yhteydessä myös metaforan merkityksen ja palautuu monen haastatellun kokemukseen siitä, että koulukotiin oli jouduttu syyttä tai ainakin kevein perustein ja että laitoksessa joutui sarron kohteeksi. Vastarinnan manööverit tuottivat jännitystä ja vaihtelua kaavamaiseen arkeen, ja niillä näyttäisi usein tavoitellun lähinnä ”vain” hämmennystä tai sekasortoa. Vahingontekojen ja tihutöiden lisäksi toteutettiin – suuremmin ajattelemta – harmittomampia

⁸⁰ Tarasti 1946, 171.

⁸¹ M5506.

⁸² M8510.

⁸³ M7510.

kepposia ja kujeita, joille naureskeltiin vielä vuosikymmenten perästä. Eräs muisteli, kuinka koulukodin metallipajalla ”(p)istin asetyleenia sen minikiukaan päältä ja räjäytin”, ja häntä yhä hymyilytti se, kuinka ”porukoilta kahvikupit lenteli”⁸⁴.

Jurottaen ja rettelöiden

Koulukotinuorten hiljaisen vastarinnan taktiikat haastoivat monella tavalla koulukodin strategiaa. Suljetussa laitoksessa elämään kohdistuneet rajoitukset ruokkivat nuorten kekseliäisyyttä. Laitoskäytännöt näyttäisivät synnyttäneen vastarintaa myös heissä, jotka eivät toisissa oloissa välttämättä asettuisi vastakarvaan. Piilotetuimmillaan vastarinta oli ajatuksia, aikomuksia tai hampaiden kiristelyä. Sitä voi kuvata myös pieneksi, pakottavaksi toimijuudeksi, joka on samaan aikaan passiivista ja aktiivista. Pieni toimijuus on odottamista, sietämistä, unohtamista tai kärsimistä.⁸⁵ Toiminnaksi äityessään hiljainen vastarinta ylenkatsoo, halveksii tai pilkkaa sääntöjä ja määräyksiä, sotkee järjestystä ja aiheuttaa harmia tai vaikeuksia muille sekä uhkailee tai lahjoo. Haastatellut puhuivat suhteellisen paljon vastakkainasettelusta nuorten ja henkilökunnan välillä ja kuvailivat vallan epätasapainoa. Suhteet aikuisten ja nuorten välillä olivat usein etäisiä tai jännitteisiä, ja näyttäisi siltä, että 1980-luvulla nuorten vastarinta lisääntyi ja koveni. Monet kokivat itsensä ulkopuoliseksi ja kaihtoivat tai karttoivat laitosoloille tyypillistä oppilaiden keskinäistä hierarkiaa ja väkivaltaa.

Koulukotien hiljainen vastarinta ei yleensä ollut ilmeisen intentionaalista toimintaa. Tarkasti suunniteltuja ja tavoitteellisia vastarinnan projekteja toteutettiin – kuten esimerkiksi artikkelissa kuvatut ”viestintäpoliittiset järjestelyt” – mutta päämäärätietoiset hankkeet lienevät olleen enemmänkin poikkeuksia. Haastattelujen perusteella vastarinnalla pyrittiin raivaamaan omaa tilaa ja lisäämään autonomian kokemuksia. Monien tekojen ja monenlaisen toiminnan uskottiin jääneen henkilökunnalta pimentoon, mikä on luultavasti vahvistanut uskoa toiminnan omaehtoisuudesta. Emme kuitenkaan voi tietää, mitä henkilökunta on tiennyt tai vähintään epäillyt, mutta halunnut jostain

⁸⁴ M7510.

⁸⁵ Honkasalo 2013.

syystä katsoa asiaa läpi sormien. Hiljaisen vastarinnan taktikat ovat nähtävästi auttaneet nuoria säilyttämään omanarvontuntoaan tai kestämään itsemääräämisoikeuksiensa rajoittamista. Ajattelemalla itsestä omilla ehdoilla nuori saattoi asettua muiden määrittelemää pahantapaisten identiteettiä vastaan ja torjua institutionaaliseen mallitarinaan asettamista⁸⁶. Pelkistetyimmillään vastarinnassa oli kyse hankalan olon helpottamisesta, ajan tappamisesta, joidenkin tunteiden, kuten turhautumisen, purkamisesta ja, luultavasti jokseenkin usein, hetkellisten mielijohteiden tai halujen seuraamisesta.

Hiljaisuus on vahva vastarinnan taktikka, ja puhumattomuus painokas laitosnuorten ase epäoikeudenmukaiseksi koettuja käytäntöjä ja kohtelua vastaan. Hiljaisuudella viestitettiin osallistumishaluttomuutta, suuttumusta tai vihaa, vastenmielisyyttä, välinpitämättömyyttä tai piittaamattomuutta. Voidaan myös ajatella, että hiljaisuuden taakse vetäydyttiin, kun haluttiin vältellä tai salata jotakin.⁸⁷ Hiljaisuus on tehokas ase myös siksi, että sen merkityksestä ja sävystä voi toisen olla vaikea saada selvää. Puhumattomaksi heittäytymällä saatettiin herättää koulukodin henkilökunnassa ärtymystä tai aiheuttaa maltin menetyksiä, minkä nuori luki voitokseen.

Joistain kertomuksista kuului katkeruus, jopa suorainen viha, koulukoti-instituutiota tai koko yhteiskuntaa kohtaan. Se on saattanut kyteä jo koulukodissa tai leimahtaa vasta vuosien jälkeen, varsinkin jos elämässä on ollut paljon vastoinkäymisiä tai epäonnistumisia. Niiden alkuperä kiinnitettiin usein koulukotisijoitukseen. Viha voi olla vastustaja ja vihollinen, mutta se voi olla myös auttaja ja liittolainen. Vihan tulee valjastaneeksi liittolaiseksi silloin, kun sen avulla saa aikaan toivottuja asioita, toisin sanoen, kun se auttaa selviytymään esimerkiksi alistamisen tai vääryyden kokemuksista tai epäoikeudenmukaisesta kohtelusta.⁸⁸

⁸⁶ Juhila 2004, 30–31.

⁸⁷ Ks. Montoya 2000, 860.

⁸⁸ Virkki 2004, 48–49.

Lähteet

Haastattelut⁸⁹

M5505
M5506
M6506
M6511
M6501
M7510
M7504
M8517
M8510
N8501

Arkisto- ja viranomaislähteet

Eduskunnan oikeusasiamiehen tarkastuspöytäkirjat 2010–2015.
Järvilinnan vastaanottokodin rangaistuspäiväkirjat. Järvilinnan vastaanottokodin arkisto. Kansallisarkisto Jyväskylä.
KM 1946:1. Kasvatus- ja työlaitoskomitean mietintö I, Kasvatuslaitokset.
KM 1958:1. Koulukotikomitean mietintö.
L 51/1936. Lastensuojelulaki.
L 683/1983. Lastensuojelulaki.
L 417/2007. Lastensuojelulaki.
Pernasaaren koulukodin erikoisosaston kurinpitopäiväkirjat 1965–1981.
Pernasaaren koulukodin arkisto. Kansallisarkisto Jyväskylä.
Pernasaaren koulukodin erikoisosaston kurinpitopäiväkirjat 1981–1989.
Pernasaaren koulukodin arkisto. Kansallisarkisto Jyväskylä.
Valtion kasvatuslaitosten ohjesäännöt 1924. Helsinki: [kustantaja tuntematon].
Valtion koulukotien ohjesääntö 1960. Helsinki: [kustantaja tuntematon].
Valtion koulukotien toimintakertomus 1988. Pernasaaren koulukodin arkisto. Kansallisarkisto Jyväskylä.

Kirjallisuus

de Certeau, Michel (2013) *Arkipäivän kekseliäisyys 1: Tekemisen tavat*. Helsinki: niin & näin.
Foucault, Michel (2014) *Tarkkailla ja rangaista*. Nivanka, Evi (suom.) Helsinki: Otava.
Giddens, Anthony (1984) *The constitution of society*. Cambridge : Polity Press.
Goffman, Erving (1961) *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books.

⁸⁹ Haastattelujen anonymisointi, ks. s. 249.

- Gronow, Jukka & Töttö, Pertti (1996) Max Weber – kapitalismi, byrokratia ja länsimainen rationaalisuus. Teoksessa J. Gronow, A. Noro & P. Töttö (toim.) *Sosiologian klassikot*. Helsinki: Gaudeamus, 262–326.
- Helasvuo, Kaarlo (1954) *Laitospoikien keskinäisestä väkivaltaisuudesta*. Jyväskylä: Weilin & Göös.
- Hirvonen, Ari (2013) Pahat toimeettomat. Irtolaisuus sosiaalioikeuden ja sosiaalipolitiikan pelinä. Teoksessa S. Hänninen, T. Kotkas, E. Nykänen, M. Pajukoski & M. Sakslin (toim.) *Muuttuva sosiaalioikeus*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, E-sarja N:o 24. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 13–46.
- Honkasalo, Marja-Liisa (2013) Katveessa – Pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan. *Tiede & edistys* 38:1, 42–61. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Hytönen, Kirsi-Maria, Malinen, Antti, Salenius, Paula, Haikari, Janne, Markkola, Pirjo, Kuronen, Marjo & Koivisto, Johanna (2016) *Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983*. Raportteja ja muistioita 2016:22. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Johansson, Anna & Vinthagen, Stellan (2014) Dimensions of Everyday Resistance: An Analytical Framework. *Critical Sociology* 42:3, 417–435. SAGE Publications.
- Juhila, Kirsi (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa A. Jokinen, L. Huttunen & A. Kulmala (toim.) *Pubua vastaan ja vaieta*. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.
- Kainulainen, Heini, Savonen, Jenni & Rönkä, Sanna (toim.) (2017) *Vanha liitto. Kovien huumeiden käyttäjät 1960–1970-lukujen Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kyppö, Ensio (1989) *Ne kovimmat pojat*. Helsinki: Alea-kirja.
- Laitala, Marjo (2016) Lapsuus laitoksessa. *Ennen ja Nyt* 3/2016. URL <http://www.ennenjanyt.net/2016/09/lapsuus-laitoksessa-suojelukasvatuksen-kolhuja-kahdessa-polvessa/>. (Viitattu 3.3.2018.)
- Laitala, Marjo & Puuronen, Vesa (2016) *Yhteiskunnan tabra?* Tampere: Vastapaino.
- Lüdtke, Alf (toim.) (1995) *The History of Everyday Life*. New Jersey: Princeton University Press.
- Merikoski, Veli (1968) *Luentoja huolto-oikeudesta*. Tore Modeen (toim.) Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, B-sarja 31, Helsinki: Lainopillisen ylioppilastiedekunnan kustannustoimikunta.
- Montoya, Margaret E. (2000) Silence and silencing. *Michigan Journal of Race & Law* 2000, vol 5, 847–911.
- Nieminen, Liisa (2009) Laitosvaltaopin hylkääminen. Teoksessa P. Letto-Vanamo, O. Mäenpää & T. Ojanen (toim.) *Jublaulkaisu Mikael Hiden*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 11–35.

- Pöysä, Jyrki (2015) *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Rissanen, Jori R. & Saloranta, Seppo (1985) *Uusi koulukoti – hajautettu kokonaisuus*. Oulu: Nuorten Ystävät ry.
- Saari, Erkki (1952) *Sielullisesti poikkeavat lapset*. Jyväskylä: Gummerus.
- Sen, Amartya (2009) *Identiteetti ja väkivalta*. Korhonen, J. (suom.) Helsinki: Basam Books.
- Scott, James C. (1985) *Weapons of the weak. Everyday forms of peasant resistance*. New Haven: Yale University Press.
- Tarasti, Aarne (1947) Lastensuojelumme arvostelua. *Lapsi ja Nuoriso* 7:7–8, 169–172.
- Tuori, Kaarlo (1990) *Oikeus, valta ja demokratia*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Valtion koulukodit 2018*. Helsinki: THL. URL <http://www.valtionkoulukodit.fi/>. (Viitattu 11.5.2018.)
- Virkki, Tuija (2004) *Vihan voima. Toimijuus ja muutos vihakertomuksissa*. Jyväskylä: Atena.